

van de CDK gingen over naar Vlaer & Kol, waarna de CDK verderging als specifieke spaarbank van Pierson, Heldring & Pierson en de verzekeringsmaatschappij AMEV. Een paar jaar later werden de oude banden verbroken. Vlaer & Kol ging op in de AMRO bank; de CDK vormde met de Grenswisselkantoren een nieuwe combinatie van twee bedrijven die elkaar complementeren.

Als gedenkschrift mag Louwerens' boek er zijn. De stijl is vloten fris, hoewel naarmijn smaak wat veel mensen dingen 'niet zien zitten'. Op een aantal punten onderscheidt het werk zich bepaald. De oorlog vormt ook hier weer een witte vlek, maar de ontwikkeling wordt tot vrij recente datum met een behoorlijke openheid beschreven, inclusief bestuurlijke onenigheden en een geval van fraude. Louwerens maakte bovendien optimaal gebruik van het archief van de Nederlandsche Bank, en geeft daardoor vooral over de vroege ontwikkeling van de kredietverenigingen en de structuurveranderingen na de oorlog veel interessante informatie over het beleid van die instelling. Tenslotte valt het gemak op waarmee de schrijver, ondanks de soms geringe documentatie, de kern van sommige zaken vat en weergeeft.

Toch stemt het boek niet tevreden. Louwerens besteedt ruim de helft van het boek aan de ontwikkeling van Vlaer & Kol in de negentiende eeuw, zonder dat hij hierop echt greep krijgt. Zo komt hij maar niet tot een antwoord op de vraag of Vlaer & Kol nu bankier of kassier was. Voor de bepaling van de aard van het bedrijf had een vergelijking met andere firma's uitkomst kunnen bieden. Hope & Co. is hiervoor niet zo geschikt; Van Lanschot ligt meer voor de hand, maar Govers' boek over deze firma ontbreekt in de literatuurlijst. De vanzelfsprekendheid waarmee Louwerens het gezag van autoriteiten of gewichtige rapporten als waarheid aanvaardt zonder dit aan andere bronnen of cijfers te toetsen stemt tot nadenken. Het gebruik en de weergave van cijfers had eleganter en consequenter kunnen zijn. Nu staan er losse getallen her en der in de tekst, zonder onderling verband en vaak zonder nadere analyse. Op die manier moet de relatie tussen lage rentabiliteit en hoge dividenden zonder erosie van het kapitaal de lezer duister blijven (137), terwijl eigen berekeningen onmogelijk zijn. Tenslotte bevat het boek gewoon teveel slordigheden. Een greep: de wissel is niet een soort cheque op termijn (19), de bekende Rotterdamse handelaar H. Muller Szn. schreef zijn naam zonder Umlaut (32), 'leningen onder' betekent in de negentiende eeuw: uitgebracht door, niet: in bewaring bij (59), de Nederlandsche Bank heeft geen hoofddirectie (117), de roemruchte Bankassociatie verdween in 1937, niet in 1931 (128).

Vermoedelijk heeft de tijdsdruk waaronder Louwerens moest werken hem parten gespeeld. Elders laat hij namelijk bepaald zien, gevoel voor bankgeschiedenis te hebben. Hopelijk wordt hem een volgende keer meer tijd voor bezinning gegund.

J. Jonker

W. Wenekes, *De aartsvaders. Grondleggers van het Nederlandse bedrijfsleven* (Amsterdam-Antwerpen: Uitgeverij Atlas, 1993, 592 blz., f79,90, ISBN 90 254 0315 8).

In *De aartsvaders* schildert de journalist Wenekes in dertien hoofdstukken zestien portretten van Nederlandse ondernemers, die hij als de grondleggers van het Nederlandse bedrijfsleven ziet. Achtereenvolgens portretteert hij Petrus Regout, Willem A. Scholten, Marten Mees, Jacques van Marken, Charles Stork en zonen, Anton Jürgens, Sam van den Bergh, Gerard en Anton Philips, Henri Deterding, Tony Fokker, Albert Plesman, Ko Vis, Saal van Zwanenberg en Frits Fentener van Vlissingen. Zij legden de basis voor verschillende bekende (inter)nationale bedrijven. Eerder publiceerde de auteur in het weekblad *Intermediair* een serie van tien

afleveringen getiteld 'Erflaters van de Nederlandse economie', waarin hij bijna alle bovengenoemde personen kort beschreef en de publikatie van *De aartsvaders* aankondigde.

Het boek opent met een woord vooraf getiteld 'De stille krachten achter de wording van de Nederlandse economie', waarin de auteur de achtergronden en de opzet van het boek uiteenzet. Gebrek aan belangstelling voor het verleden van het bedrijfsleven en het gemis aan kennis van de eigen economische geschiedenis bij het grote publiek waren voor Wennekes aanleiding om dit boek te schrijven. Uit dezelfde gedachte verscheen in 1989 van dezelfde auteur *Eeuwenoud*, waarin hij de geschiedenis van zeven Nederlandse bedrijven schilderde, waaronder de bank Mees & Hope. Gegevens uit dat verhaal zijn later opnieuw gebruikt voor het portret van Marten Mees.

Het eerste hoofdstuk van *De aartsvaders* bestaat uit een luchtige schets van de economische geschiedenis van Nederland tussen 1813 en 1940 om de lezer een kader te geven voor de daaropvolgende levensbeschrijvingen. Een afsluitend en concluderend hoofdstuk ontbreekt.

De levensbeschrijvingen verschillen nogal in omvang. Het dubbelportret van Jürgens en Van den Bergh beslaat 64bladzijden, terwijl dat van Stork en Zonen slechts 25 pagina's groot is. Naar verhouding heeft Wennekes de meeste belangstelling voor Van Marken en Deterding en de minste voor Vis en Van Zwanenberg. Elke biografie is volgens een vast stramien opgebouwd: een motto van de hoofdpersoon, diens foto, een levensbeschrijving en een naschrift, waarin een kort overzicht wordt gegeven van de belangrijke gebeurtenissen binnen het bedrijf na de dood van de oprichter.

Het boek is in een soepele stijl geschreven. De auteur heeft veel aandacht voor de persoonlijkheid van de door hem beschreven mannen. De portretten bevatten niet zelden sfeertekeningen. Over de inspectiebezoeken die vader en zoon Scholten per rijtuig aan hun bedrijven brachten bericht Wennekes: 'Al hobbelen namen zij correspondentie door, soms een korte pauze nemend voor een broodje ei met een glas bier. In Veendam dronken zij steevast een kop koffie met missionairs in aardappelen' (95).

Veel van wat Wennekes beschrijft is bekend bij diegenen die thuis zijn in de vaderlandse economische geschiedenis. Soms brengt hij retouches aan in het bestaande beeld. Het boek roept beelden op van nuchtere Hollandse ondernemers die, zoals de auteur zelf bewonderend opmerkt, gedreven werden door '...de haast manische behoefte om iets blijvends te creëren'.

De auteur baseerde zich op onder meer gedenkboeken en andere in opdracht vervaardigde geschiedschrijvingen. Tegelijkertijd plaatste hij echter in de tekst nogal wat kanttekeningen bij de kwaliteiten objectiviteit van deze werken. Dergelijke opmerkingen waren mijns inziens meer op hun plaats geweest in een beredeneerde bibliografie achterin. Het ontbreken van noten maakt de controleerbaarheid van de inhoud van het werk erg moeilijk. Wel bevat het een literatuuropgave per levensbeschrijving, maar een goede verantwoording van geraadpleegde archiefstukken ontbreekt helaas. Het boek eindigt tamelijk abrupt. Op de plaats waar men een concluderend hoofdstuk zou verwachten, staat een bijlage met een overzicht van omzetcijfers en aantal personeelsleden van veertien bedrijven uit 1991 met daaronder: 'De slotsom dat de Aartsvaders voor 840 miljard gulden aan omzet nalieten, en werkgelegenheid schiepen voor bijna 957.000 mensen'. Aan de betekenis van de beschreven personen hoeft volgens mij niet getwijfeld te worden, maar deze conclusie is niet alleen beperkt en merkwaardig, maar geeft bovenal geen juist beeld.

Ondanks enige kritiek verdient het fraai uitgevoerde boek ook een woord van lof. Wennekes is er in geslaagd om voor een breed publiek een geschiedkundig werk te schrijven dat zich in één adem laat lezen.

J. Tyssens, *Strijdpunt of pasmunt? Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie, 1918-1940* (Brussel, VUBpress, 1993, iii + 376 blz., Bf995,-, ISBN 90 5487 032 X).

Zoals de auteur terecht in zijn woord vooraf vermeldt, vormt het interbellum een blinde vlek in de al zo veel beschreven geschiedenis van de Belgische schoolkwestie. Dat de studie van deze periode ten onrechte wordt verwaarloosd, maar daarenboven noodzakelijk is, niet enkel om de toenmalige politiek te begrijpen, maar ook om de na-oorlogse situatie ter correctie van de gangbare politicologische interpretaties beter in te schatten, wordt door onderhavige publikatie — een herwerking van een dissertatie — overvloedig bewezen.

Met de recente onderwijssociologische literatuur als achtergrond ten einde de maatschappelijke rol van het onderwijs te onderstrepen, met het neo-weberiaanse model van M. Archer (ontstaan en ontwikkeling van nationale onderwijssystemen) als leidraad, en vanuit de sociaal-economische en vooral politiek-levensbeschouwelijke analyse van de vraag van instituties en actoren ten aanzien van het onderwijssysteem heeft Tyssens een interessante probleemstelling geformuleerd, gericht op de spanning tussen het onderwijsconflict en de strategieën voor machtsverwerving van katholieken en levensbeschouwelijk links. Meer bepaald gaat hij in op machtsverhoudingen en conflicten binnen de liberale en socialistische wereld (leiding-achterban, communautaire tegenstellingen), evenals op de vorming van een aantal conflictbeheersende methoden vanuit deze interacties, uiteraard steeds in het licht van het besluitvormingsproces. De aldus benaderde probleemstelling zet er de auteur tevens toe aan verbindingen te leggen naar het schoolpact van 1958 en zich vragen te stellen met betrekking tot de originaliteit van het daaromtrent ontwikkelde systeem van conflictbeheersing.

Het eigenlijke verhaal is opgebouwd uit drie delen. Vooreerst komt een overzicht van de tussenoorlogse onderwijspolitiek, met de klemtoon op het mechanisme van conflictbeheersing. Vervolgens worden de reacties van de actoren (socialistische, liberale en vrijzinnige wereld) belicht. Tenslotte volgt de analyse van de besluitvorming in verband met het algemeen vormend en technisch onderwijs. Een vijftiental pagina's conclusies ronden deze studie af, die eindigt met de intrigerende vraag of de schooloorlog uit de jaren vijftig niet veeleer een uit de hand gelopen *accident de parcours* zou zijn in de meer fundamentele evolutie naar beheersing van het schoolconflict op lange termijn.

Met dit werk heeft Tyssens een belangrijke bijdrage geleverd tot de Belgische (school)politieke geschiedenis. Op basis van goed geselecteerd bronnenmateriaal heeft hij de raderwerken van besluitvorming meesterlijk weten bloot te leggen. De strategie van het politieke evenwicht, de stabilisatie en de pacificatie, in zekere zin het proces van de toegevingen van socialistische en liberale partij-elites aan het confessioneel onderwijs, kan de lezer op de voet volgen, waarbij de auteur tegelijk oog heeft voor de strijd van verschillende sociale groepen ten aanzien van het staatsapparaat. De uiteindelijk geringe impact van bepaalde groepen (socialisten, vrijdenkers) op heel deze schoolpolitiek, komt degelijk gestaafd naar voren. In de wijze waarop de auteur het verzuilingsproces benadert, toont hij duidelijk aan voor welke groepen deze specifieke organisatie van menselijke interacties functioneel is. Zijn correctie op de stellingen van onder meer L. Huyse verdient grote lof en toont goed zijn vakmanschap. Naarde verzuilingsproblematiek toe kan het werk moeilijk nog omzeild worden. Andere sterke momenten behelzen het technisch onderwijs, een weinig bestudeerd domein in de onderwijsgeschiedenis en evenmin aan bod in de geschiedenis van de schoolpolitiek. Onder andere op basis van het archief van de Hoge Raad voor het Technisch Onderwijs werd een tipje van de sluier onthuld. Na lectuur van deze studie zal niemand betwijfelen dat het technisch onderwijs een cruciale conflictmaterie vormt, die veel reveleert inzake de Belgische politieke cultuur.

Dit uitstekende werk heeft evenwel een aantal beperkingen, waarvan de auteur zich terdege